

3 1761 07137524 0

BT
130
H6

Aa. XIII, y, 30.

7

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

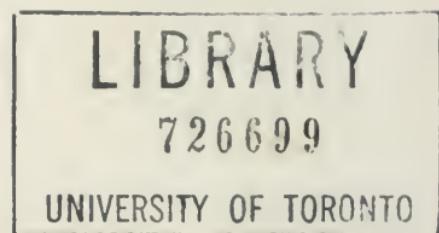
DE
DISCRIMINE
MEDIATAE ET
IMMEDIATAE
DEI EFFICACIAE RECTIUS
INTELLIGENDO
DISSERTATIO PHILOSOPHICA

QUAM
AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS
AUCTORITATE
D. XXVII. SEPTEMBRIS A. MDCCCXXIII
ILLUSTRIS ICTORUM ORDINIS CONCESSU
IN AUDITORIO IURIDICO

DEFENDET
ERNESTUS FRIDERICUS HOEPFNER
AUDIGASTENSIS SAXO
PHILOS. DOCT. ET AA. LL. M.
ADSCITO SOCIO
FRIDERICO AUGUSTO ADOLPHO
NAEBE
COSTEVITIENSIS SAXONE
REV. MIN. CAND.

LIPSIAE
EX OFFICINA IO. FR. GLÜCKII.

BT
130
H6

V I R O

MAGNIFICO, SUMME VENERABILI, ILLUSTRI,
AMPLISSIMO, DOCTISSIMO

IOANNI AUGUSTO HENRICO
TITTMANN,

THEOL. DOCT. ET PROF. PRIMARIO, ORD. THEOL. SENIORI,
ACADEMIAE DECEMVIRO, ECCLESIAE INGENUAE CATHEDRA-
LIS MISENENSIS CANONICO CAPITULARI, REGII CONSISTORII
SACRI LIPS. ASSESSORI, ALUMNORUM REGG. EPHORO, NA-
TIONIS BAVAR. SENIORI, SCHOLAE SURDORUM ET MUTORUM
PRAEFECTO, COLLEGII MAIORIS PRINCIPUM SODALI, SO-
CIETATIS NATURAE SCRUTATORUM LIPS. MEMBRO ORD.
COLLEGII HOMILETICI, QUOD DIE IOVIS HABETUR,
PRAESIDI, ORDINIS SAXON. VIRTUTIS
CIVICAE EQUITI

H U N C C E

L I B E L L U M A C A D E M I C U M

A N I M I G R A T I S S I M I

D O C U M E N T U M

O B T U L I T A U C T O R.

INSTITUTI RATIO.

Legendi facultatem, quam vocant, in academia Lipsiensi petiturus cum impositam mihi vidisset aliquid scribendi necessitatem: eam potissimum de deo quaestionem instituendam censui, quae cum maximi per se momenti est, tum nostra in primis aetate largum controversiarum fontem exhibuit. Nam cum multa reperiantur in theologia gravia eaque copiose a theologis disputata: prae ceteris tamen in dubitationem vocata sunt ea, quae de efficacia divina illi haud inter se consentientes exposuerunt. Nec enim acquiescentes in simpliciori illa, quae et ipsa scripturae s. probata est, doctrina de deo nobis quolibet temporis puncto praesentissimo, et in res, quae usquam sint, pari modo agente, duplicitis potius generis efficaciam divinam esse voluerunt, unam scilicet mediataam eamque naturalem, alteram immie-

diatam eamque supernaturalem¹⁾). Quod quidem discriminem quoniam non solum, ut suo loco demonstrabimus, male intellectum est, sed etiam in religione ejusque doctrina vim pessimam habuit, rectius omnino constitui debet. Ut enim taceam ingens detrimentum, quod ex litibus inde natis pietas dco debita ceperit, fide, quae ei habenda est, non confirmata sed labefactata: dissidii quoque novissimi, quo nunc quidem universum theologorum ordinem scissum dolemus, causam primariam in ipso hoc, quod naturalem inter et supernaturalem dei efficaciam posuerunt, discrimine cerni, qui negare audeat, existimo fore neminem²⁾). Namque Supernaturalistarum et Rationalistarum, qui dicuntur, partes licet ex nominis notione haud sibi repugnare videantur³⁾), de hac tamen gravissima quaestione: num revelatio divina, quae Iesu Christo ejus-

1) Cf. Wegscheider institutt. theol. christ. dogmat. Edit. 3. §§. 68. 109.

2) Wegscheider l. l. §§. 10. 11. 12. 48. Hoepfner epitome theol. christ. Edit. 2. §. 28. *Allgem. Lit. Zeit.* 1820. *Ergänzungsbl.* N. 36. „Und es würde vielleicht weniger Streit unter ihnen (den Supernaturalisten und Rationalisten) seyn, wenn die Wörter: unmittelbar und mittelbar, die auf Gott angewandt, immer dunkel bleiben, sie nicht von einander entfernen.“

3) Wegscheider l. l. §. 11. n. a. Krug Handbuch der Philosophie. *Religionslehre* §. 728.

que apostolis contigisse fertur, immediate an
mediate facta fuerit, “revera dissentient et al-
tercantur⁴). Jam negari quidem nequit, dis-
ceptationis, quam diximus, causam junctis
philosophorum et theologorum clarissimorum
studiis ita ad lucidum perductam esse⁵), ut

- 4) *Reinhard Geständnisse, seine Predigten und seine Bildung zum Prediger betreffend.* Sulzb. 1810.
Tzschirner Briefe, veranlasst durch Reinhard's Geständnisse. Leipzig. 1811. Br. 5. Briefe über den Rationalismus. Aachen, 1813. p. 14 — 20.
p. 129. — Quae his litibus adjuncta est quaestio altera: an rationis sit, revelatam religionis doctrinam judicare, ea, dummodo illae compositae fu-
erint, per se solvetur. v. Friedemann de summa doctrinae christian. atque rationis humanae in
rebus necessariis atque inmutabilibus consensione,
optima diversarum partium conciliatrixe. Viteb. 1821.
Ammon Ausführlicher Unterricht in der christl. Glaubenslehre. B. I. §§. 12. 23. Krit. Pred. Bibliothe. herausgegeben von Dr. Röhr. 1823. B. IV.
Heft 1.
- 5) Hos laudavit Wegscheider in l. c. §§. 10. 11.
12. Nuperrime vero de hac causa illustranda bene
merere studuerunt: Planck Ueber die Behandlung,
die Haltbarkeit und den Werth des histor. Bewei-
ses für die Göttlichkeit des Christeniums. Zu-
gleich ein Versuch zur bessern Verständigung un-
serer theolog. Partheien. Gött. 1821. Böhme
Versuch einer Auseinandersetzung des Streites zwi-
schen Rationalismus und Supernaturalismus in der
Theologie. In Schuderoft's neuen Jahrbüchern.
1821. B. IV. Heft 2. 3. Gerlach: Ammon
und Schleiermacher, oder Präliminarien
zur Union zwischen Glauben und Wissen, Su-
pernaturalismus und Rationalismus. Berl. 1821.

de ea rursus disserere vix opus esse videatur: hujus tamen conatus excusandi rationem vel exinde desumere licet, quod partim theologorum, quod significavimus, dissidium nondum extinctum est, partim hoc ipso tempore haud pauci extiterunt, qui, omni rectae philosophiae studio temere neglecto, ex hac una re maximam laudem capiant, si crassiores illam immediatae efficaciae divinae notionem pro virili defendant⁶⁾. Isti igitur homines, licet tantum absit, ut veritati periculum afferant, ut turpiter se irridendos praebeant, coerceri tamen atque inscitiae, qua laborare videntur, convinci debent.

Köster: *Immanuel oder Characteristik der neutestamentlichen Wundererzählungen*. Leipzig 1821.
Gebhard letzte Gründe des Rationalismus Arnst. 1822. Schulthess und Orelli: *Rationalismus und Supernaturalismus etc.* Zürich 1821. Müller zwei Bücher vom *Wahren und Gewissen*. Leipzig 1822. Præcipue hoc pertinet. Vol. II. cap. 4. *Vom Schematismus der Offenbarungsidee*. Coll. Leip. Lit. Zeit. N. 219. Septemb. 1823. Tzschriften Magazin für christl. Prediger. 1. B. 1. St. (Abhandlung) *Die Verschiedenheit der dogmatischen Systeme kein Hinderniss des Zwecks der Kirche*.

6) Wegscheider l. l. §. 10. n. l. §. 29. n. t. *De Wette über Religion und Theologie*. Berl. 1821. Vorrede S. 5 — 7. Winer Anrede an seine Zuhörer bei Eröffnung methodol. Vorlesungen, 1819. Gurlitt Rede zur Empfehlung des Verunstgebrauchs bei dem Studium der Theologie. Hamburg 1822.

Huc accedit, quod et nunc longe plurimae, quae a Reinhardo, τῷ μαζαρίτῃ, pronunciata est, acquiescant sententia: Supernaturalismi et Rationalismi systemata, licet vario modo theologi copulanda judicaverint, ita sibi opposita esse, ut dummodo sibi constare velint, conciliari inter se omnino nequeant⁷⁾. Sed facile intelligitur, ex eo, quod utriusque partis systemata, justa idearum serie salva, sociari nequeant, non effici hoc, ut utrumque sistema verum sit. Neque enim veritas, quam unam et indivisam esse scimus⁸⁾, ipsa sibi repugnare potest. Imo ex duabus sententiis, quae inter se pugnant, sive, ut in scholis loquuntur, contradictorie sibi oppositae sint, alterutra falsa sit necesse est. Itaque cum quae-ritur, utra sententia vera sit, non justa idearum series, quae vel in errore tuendo locum habere potest, sed ipsa diversitatis causa respici debet. Ex quo perspicuum est, in universum dici non posse, qui litigantes Supernaturalistarum et Rationalistarum partes in gratiam reducere conentur, eos sibi repugnare, crimen syncretismi necessario subeuntes. Fieri sane potest, ut in eum incurvant, sed id fieri non necesse est. Neque primum hoc, ut pu-

7) Verba Wegscheideri. I. l. §. 12. Reinhard Geständnisse p. 95. Tzschirner Briefe p. 79.

8) Ammon Summa theol. ehr. §. 27.

gnantes quovis modo reconcilientur, sed ut litis causa tollatur, agi debet. Id vero non nisi ita fieri potest, ut ab utraque parte, ullam, quaecunque tandem sit, sententiam veram esse intelligatur. Haec una ratio est, qua concordia firma restitui posse videtur. Fac enim, partem neutram alterutri cedere velle, utramque tamen veritati cedere oportebit. Quo in genere egregium est Ciceronis effatum, quo hominum doctissimorum de providentia divina dissentientium mentionem facit: quorum, inquit, opiniones cum tam variae sint, tamque inter se dissidentes, alterum fieri profecto potest, ut earum nulla, alterum certo non potest, ut plus una vera sit^{9).}

Intelligitur vero, antequam de revelatione quaeratur, ad mediatam an ad immediatam dei efficaciam ea referenda sit, constituendum esse hoc: an ejusmodi duplex efficacia deo tribui possit, nec ne. Est enim revelatio, quam dicunt, actus singularis s. specialis, quo divina efficacia se exseruit. Atque in eo, quod plerique eorum, qui hucusque de hac causa disputationarunt, utramque de illa et de revelatione quaestionem junxerunt, deprehendisse mihi videor impedimentum gravissimum, quo, quo-

9) Cic. de nat. deor. I 2: Tittmann über Supernaturalismus, Rationalismus und Atheismus. Leipzig. 1816. §. 11.

minus sententia ab iis lata omnibus probaretur, effectum est. Ita videlicet cum litis radicem intactam saepius reliquissent, partium studii se suspectos reddiderunt, visi quippe non tam pro veritate quam contra adversarios disputare. Quae suspicio ne in nos quoque cadat, quaestionem de efficacia divina diligenter sejungendam censuimus ab ea, quae revelationem separatim attinet. Consilium autem, quod in disserendo sequi placuit, hoc est, ut vulgare mediatae et immediatae efficaciae discrimen male intellectum adeoque tollendum esse, argumentis, quae sufficient, demonstremus. Quod ut efficiamus, partes disputationis tres discernere placet, unam, qua notiones rerum, quarum mentio potissimum injicienda est, paullo accuratius definiamus, alteram, qua vulgare mediatae et immediatae dei efficaciae discrimen omnino falsum esse, et tertiam denique, qua idem, etiamsi probabile esset, tamen per se spectatum indifferens esse, evincere conabimur. Quomodo rectius jam ponendum sit hoc discrimen, ex ipsa disputatione intellectum iri confido.

Si qui vero novi quid ex hoc libello cognoscendi exspectationem sustinuerint, eorum spei quod satisfacere nequeamus, vehementer sane dolemus. Est enim ejusmodi exspectatio justissima. Sed quo diutius de causa proposita cogitavimus, aliorum quoque de ea scripta consulentes, eo clarius intelleximus, pleraque,

quae nobis in mentem venerint, jam ab aliis,
quos suo loco laudabimus, dicta atque exposita
esse. Quare non possumus non omnes, pe-
nes quos est de ejusmodi rebus judicandi pot-
estas, humanissime rogare, velint magis respi-
cere voluntatem nostram, quam quae ea asse-
cuti simus. Nolitis rogo veniam denegare ei,
qui ipse quidem rem tractandam meditatus sit,
nec tamen aliorum, qui communi fere omni-
um suffragio sapientissimi declarati sint, men-
tis aciem superare valuerit. Verum age ad rem
ipsam statim transgrediar.

C A P U T I.

DEFINIUNTUR NOTIONES RERUM, QUARUM MENTIO
POTISSIMUM FACIENDA EST.

§. I.

D E N O T I O N E D E I .

Omnis, ait clarissimus Romanorum philosophus, quae a ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur¹⁰). Quod cum verissime ab eo praeceptum sit: nobis quoque hanc primum injunctam ducimus provinciam, ut notiones ambiguas, quibus sermo noster fere continetur, rite definiamus. Sed quoniam totius disputationis cardo est ipse deus, ante omnia, quem nos cogitemus deum, significandum videtur. Iam licet meminerimus, naturam divinam, quippe quae omni humana cogitandi ratione longe superior sit, definiri omnino non posse, si quidem hoc intellexeris, ut summam et infinitam ejus praestantiam quasi emetiri velles: tamen et diversitatis

¹⁰) Cic. de offic. I. 2.

memores, quia omni fere tempore ab aliis aliter de deo traditum est¹¹), nec non ambiguitatis, qua hanc in primis causam tractantes deo loquuti sunt¹²), nos quomodo numen intelligi velimus, aliquot certe verbis indicandum est. Ingenue autem fatemur, nos nec eos, qui philosophandi cuidam libidini suam originem debent, deos colere¹³), nec novum quandam deum, quem ipsi fortassis effinxerimus, introducere velle. Imo hanc quidem quaestionem, quae maximam partem sententiis jam cognitis et receptis nititur, instituentibus acquiescendum esse videtur in notione dei usitata et percepta, qua cogitamus eum rerum omnium auctorem et moderatorem, adeoque absolutam et infinitam naturam, quae cernitur in mente purissima et liberrima, cuique insunt virtutes omnes, quas, philosophis et theologis consentientibus, adhuc ei tribuerunt¹⁴). Ab-

11) Cic. de nat. deor. I. 22. (Johann August Heinrich Tittmann) *Theocles, ein Gespräch über den Glauben an Gott zur Kenntniss der neuesten Vorstellungarten desselben.* Leipz. 1794.

12) Tittmann l. l. §. 10.

13) Tzs chirner l. l. p. 47 ss. 53 ss.

14) Wegscheider l. l. §. 52 ss. Köppen Darstellung des Wesens der Philosophie. Nürnb. 1810. p. 38 ss. De Wette l. l. p. 34 ss. „Wir denken uns Gott am richtigsten, wenn wir ihn als die höchste Ursache des Seyns der Dinge und als den absoluten Grund der ewigen Weltregierung den-

solutam dei naturam dicimus, quoniam conditionem, sub qua sit, nullam cogitamus, sed ipsum potius conditionem, sub qua res sint omnes, esse contendimus. Etenim nisi velis inducere progressionem causarum in infinitum, quae repugnans est rationi et absurdum, concedere te oportet, esse causam rerum omnium supremam eamque absolutam. Quodsi verum est, deum esse, a quo pendeat universum, probari quoque debet, eum esse infinitum¹⁵⁾. Quomodo enim is, qui rerum omnium initium et terminum constituit, limitibus quibusdam circum scribi s. determinari poterit? Ipse cum res, quae sint, omnes complectatur, nihil adeo, quod eum contineat, esse cogitur. Substantia autem divina cum propter mentis, qua constat, naturam nec finita nec infinita recte dici possit¹⁶⁾: infinitas, quam illi vindicamus; in primis ad vim et intellectum ejus referenda videtur. Quae quidem numinis virtus cum longe plurimis, qui de illius natura philoso-

ken, und ihn sonach über die Welt stellen.“ Cic. Tusc. I. 27. „Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens et movens.“

15) Köppen l. l. p. 70 ss.

16) De Wette l. l. p. 33.

phati sint, probetur, tum nos nullo pacto ab ea tuenda desistere possumus. Quamquam vero deum, quem mente constare diximus, a natura rerum physica omnino discernimus¹⁷⁾ , eum tamen efficacia sua, qua res omnes creat curatque, nobis omni tempore praesentissimum esse censemus. Nec enim notioni dei viventis recte informatae consentaneum est, eum aut nihil omnino agere, aut postquam semel bisve operatus sit, otio et languori se dedisse, diis Epicuri haud dissimilem, qui in intermundiis sedentes nil agunt, nisi quod voluptatibus fruantur. Ut potius eos tantum homines vere vivere judicamus, quorum vita agendo i. e. aliis beneficiando consumitur, sic et vita, quam deo tribuimus, nonnisi in summa et continua efficacitate, qua res omnes pariter sibi praeentes habet, recte locari posse videtur. Ratio vero, qua mens purissima in naturam physicam agat, cum a nemine unquam satis explicita sit¹⁸⁾: de ea tanquam de re, quae intelligentiae nostrae vim

17) Köppen l. l. p. 38 ss.

18) Ibid. p. 42. „Ueber die Art und Weise der Wirksamkeit Gottes bei der Welt schöpfung wird nichts ausgesagt, sondern nur, dass er geschaffen habe, und jegliches Gesetz des Universums sein Werk sey. Gleichwie jede freie Wirksamkeit ein Unbegreifliches ist, so muss auch die göttliche Wirksamkeit eine unbegreifliche seyn, und die ganze Schöpfung als das Werk eines Geistes, bleibt für den Begriff ein ewiges Wunder.“

et notionem fugiat, omnino non disputandum esse duco. Nexus enim, quo deus cum mundo visibili cohaeret, licet haud male comparari videatur ei, quo animus humanus in corpus vim exerceat: tamen, ne hujus quidem commercii, quantum sciam, luculenter adhuc exposita, est ratio (v. Krug Handb. der Philos. I. §. 317). Atque haec quidem de infinita nuniinis vi agendi dicta sunt! Quod vero vim ejus infinitam intelligendi attinet, in universum veri ac boni omnis principium eam haberi volumus. Ut omnes virtutes, quas cognitas tenemus, in abstracto ita cogitare possumus, ut simplex earum notio vim in animo nostro habeat, sic eas in concreto conciliatas (personificirt) cogitamus in deo, tanquam vero et purissimo earum fonte. Quapropter haud dubitamus, quin praeeunte Ioanne apostolo, qui deum amorem esse dixerit, eundem nos vocemus rationem absolutam, quae summa sua perfectione experientiae fines plane excebat. Divinum igitur nobis audit *νατ' ἐξογήν* id, quod cum ea, quam descriptsimus, numinis idea convenire certum est. Etenim si res, quatenus a deo originem ducunt, divinas dicere placet, nil non hoc nomine ornandum esse, facile intelligitur ex eo, quod deus rerum omnium auctor haberi debet. Quocirca divinum vocemus id, cuius praestantissima indoles sublimiori naturae divinae notioni optime con-

veniat. Quae convenientia an locum habeat, nec ne, ope rationis nostrae, quam divinae intelligentiae particulam habemus, explorari debet^{19).} Solidam scilicet et expressam dei effigiem nullam tenemus; umbra et imaginibus utimur. Eas ipsas utinam sequeremur!

§. 2.

DE COGNITIONE DEI SUBJECTIVA
ET OBJECTIVA.

Si deum recte i. e. ita, ut leges mentis humanae ferunt, cognoscere volumus; omnino distinguendum est inter cognitionem ejus subjectivam et objectivam. Subjective deum cognoscimus, si quae naturae nostrae, quam humanam et finitam esse scimus, ad illum sit relatio, sedulo respicimus. Qua quidem cogitandi ratione numinis naturam, quam absolutam et infinitam agnovimus, erga nostram humanam naturam ita se habere intelligimus, ut illam mente nostra capere nequeamus. Legis igitur,

19) Ammon *Ausführl. Unterricht* §. B. I. 23. p. 212.
Briefe über den Rationalismus p. 302. —
Universam deo doctrinam illustravit Krug:
Handbuch der Philosophie. Bd. II. Religionslehre,
§. 704 etc. *Bd. I. Grundlehre*. §. 63.

quam nobis mundi auctorem considerantibus ipsa natura imposuit, haec est sententia: noli deum ipsum intueri! noli vim ejus infinitam talem oculis tuis cernere, qualis revera est²⁰). Temporis et loci terminis cum in rebus cognoscendis adstricti simus, deum, si quidem ipsam ejus naturam aliquid efficientem animadvertere vellemus, iisdem terminis coarctari oportet, id quod per illius infinitatem et immutabilitatem fieri nequit. Patet autem facile, hanc subjectivam dei cognitionem unicam esse, quae nobis non possit non probari. An non cum in agendo tum in ratiocinando homines nos esse, primum nos meminisse oportet? Humanitatis vero nostrae oblii, nonne naturae nostrae repugnemus necesse est? Possumus autem ei repugnare dupli modo; aut laedendo, dum ad ferarum consuetudines descendimus, aut superando, dum ad ipsius dei excellentiam evehimur. Atque hoc alterum, licet eo non vituperandi mihi videantur, omnes revera faciunt, qui objectivam dei cognitionem sequuntur, i. e. eam, qua humanitatem suam migrantes ad ipsam illius sedem ascendere conantur. Quomodo ratiocinantes eam naturae divinae et rerum humanarum scientiam nobis vindicamus, quam deus de se ipse habet, quaque in curandis rebus munda-

20) Tittmann I. I. §. 57.

nis ipse utitur²¹). Sed ut taceam, nos internam ejus naturam ne hoc quidem modo explorare posse: quis non videt, nos eo, quod in dei quasi locum evehimur, naturae nostrae limites transcendere, quibus, ut paulo ante dictum est, impedimur, quo minus numen summum comprehendamus. Quare certum exploratumque sit, nobis hominibus non eam, quae deo competit, se resque humanas judicandi rationem competere, sed eam, quae conveniens sit naturae nostrae, qua nonnisi causis finitis intelligendis pares sumus, causam illarum infinitam supponentes.

Poteritne ergo haec objectiva dei cognitione nullo nomine probari? Imo et scientiae et religionis s. pietatis nomine probanda videntur. Res enim mundanas si recte judicare volueris, eae non solum, quales nobis, sed etiam quales deo esse videantur, indagari debet. Quod dum conamur, id modo teneamus, eam rerum notitiam, quam ex objectiva dei cognitione hauserimus, non ad usum vitae sed ad meram scientiam referendam esse. Cum igitur hoc modo intellexerimus, deum, causarum interiliarum notione carentem, res omnes vi sua efficere; hujus quidem notitiae nullus usus

21) Veteres eam dixerunt theologiam originalem (*ἀρχετύπον, πρωτότυπον*) V. Wegscheider I. I. §. 18. n. g.

est ad vitae actionem, quippe quae in causis secundariis cognoscendis unice versetur. Praeterea vero, quod ad veram rerum erga deum relationem explorandam hac objectiva eum considerandi ratione opus sit, ad eam quoque religione s. pietate ducimur. Quis enim dei amantem impediverit, quo minus, nullo causarum finitarum respectu habito, cogitatione sua ad ipsum numen evehatur? Quis, inquam, id me facere vetuerit? Religio autem licet non eo cernatur, ut deum quasi intueamur, illa tamen licentia ei danda videtur. Est enim religionis in universum hoc, ut ea ducti cum totius mundi tum rerum singularum originem ad numen divinum pie referamus. Intelligitur vero et hic, ea, quae religionem spectent, non misceri debere cum justa (rationali) rerum cognitione, quae ad vitae actionem pertineat, quaeque causarum intermediarum scientia contineatur. Nam religio cum animum, scientia vero mentem attineat; utriusque rationem patet diversam esse. Quod homini pio licet, in contemplando v. c. fulgure in deo ceu causa illius suprema acquiescere, idem non licet physico s. naturae speculatori, quem causas fulgoris intermedias rimari oportet. Quae hominum facinora religione commoti ab ipsa vi divina repetimus, ea, si historiani scribere volueris, e causarum continuatione derivari oportet.

Atque hinc apparet, quam recte moneant, qui distingui jubent inter rationem res mundanas considerandi naturalem et supernaturalem ²²). Illam quidem sequentes, natura et ratione ducibus, causas rerum intermedias perscrutamur, quibus cognoscendis deus non tollitur, sed non prius, quam serie illarum finita, respici potest. Hanc vero posteriorem secuti, fide et pietate ducibus, non nisi deum, res omnes creantem, moventem et conservantem cogitamus, causarum intermediarum jam non memores. Quod discriminem ut statuamus, quantum intersit ad litem, quam tractamus, dirimendam, infra videbimus.

§. 3.

DE MEDIATA ET IMMEDIATA DEI
EFFICACIA.

Paulo ante cum evicerimus, deum, qua ipse agat, a nobis cognosci s. sentiri non posse: facile cogitur, unam tantummodo illius efficaciam a nobis laudari posse, scil. eam, quam amplexus praesidiis s. causis secundariis uti nobis videtur. Quoniam vero haud

22) de Wette l. c. p. 12 ss. p. 27 ss. Briefe über den Rationalismus p. 45 ss. p. 55 ss. p. 201 ss.

pauci exstiterunt, qui verac, quae inter deum et nos intercedit, rationis immemores illum et sine praesidiis agentem a nobis cognosci posse arbitrarentur: orta est efficaciae divinae in mediatam et immediatam distributio. Illam quidem dicunt, qua deus per leges et vires, quas naturae ab aeterno tribuerit, et nunc efficiat res omnes, quae in ea existunt. Unde nominis barbari, quo hoc efficaciae divinae genus insignivere, causa facile intelligitur. Vires enim et leges, quibus natura conservatur et regitur, nobis esse videntur media s. praesidia, quibus deus in operando utitur. Hanc vero ejus efficaciam cum adstrictam putent legibus naturae, eam quoque naturalem dicere consueverunt. Quaecunque igitur in natura eveniunt ita, ut proxima quaeque effectuum causa in hoc mundo sensibili sita videatur, ea omnia ad efficaciam dei mediatam referri solent. Causarum autem intermediarum, quibus effectus quidam profecti sunt, causa suprema et supernaturalis habetur numen summum, quippe quod non modo rerum copulationis initium fecerit, sed eam quoque secundum leges certas, quas idem constituerit, perpetuo moderetur, ac denique vires, quibus ad conservandum mundum, opus est, omni tempore largiatur. Quam divinani agendi rationem si recte perspexeris, eam ad providen-

tiam, quam vocant ordinariam, referendam esse, vix dubitabis ²³⁾).

Jam in eo licet consentiant, quod deum hoc modo mediate operari putant: dissentient tamen in eo, quod alii deum aliter operari negant, alii eum, legibus naturae aut neglectis aut sublatis, interdum et immediate in mundum agere affirmant. Immediatam scil. efficaciam divinam eam esse voluerunt, qua deus, spretis omnibus praesidiis naturalibus, ipse quasi concurrat, quaeque effectu necessaria videantur, sua vi suaque potentia efficiat ²⁴⁾). Quam deo tributam agendi rationem et supernaturalem vocant, quoniam effectuum, qui inde pendeant, causa non cogitatur in mundo sensibili sita, sed potius unice in ipso deo supra rerum naturam longe evecto. Urgent enim potentiam ejus absolutam s. extraordinariam, quam tuentes non tam extra ordinem naturae vulgarem, qui quotidie interrumpi videtur, quidquam evenisse, quam potius dcum, nulla nexus re-

23) Wegscheider l. l. §. 109. *Briefe über den Rationalismus.* p. 45 ss.

24) Tittmann l. l. §. 54 ss. Wegscheider §. II. n. a. §. 12. n. a. *Briefe über den Rationalismus.* p. 191 ss. Köster l. l. p. 22. Auctor subtilioris istius definitionis plerunque dicitur Thomas Aquinas. Cf. Wegscheider. §. 47. n. g.

rum naturalis ratione habita, modo supernaturali et miraculo operatum esse volunt. Licet vero nonnulli ordinem naturae hoc modo turbari concedere nolint: deum tamen ut nullis praesidiis usum mundum creasse, ita eum et nunc, nullo virium legumque naturae respectu habitu, in mundum agere posse, strenue defendunt ²⁵⁾. Quam potentiam ut illi vindicent, partim immediatae efficaciae notioni nihil repugnantiae inesse, partim omnipotentem atque sapientem deum esse monere solent ²⁶⁾. Omnino in hanc eorum sententiam conferenda sunt capita singula, quibus de revelatione, inspiratione, miraculis ac de ipsa providentia exposuerunt theologi. Inprimis autem hoc pertinent, qui Supernaturalistarum et Rationalistarum systemata accuratius illustrarunt.

Quodsi jam discrimen, quod ita inter utramque dei efficaciam posuerunt, paulo acrius inspexeris, haec illius ratio esse videtur. Qui mediatam dei efficaciam tuentur, ii recte discernunt inter cognitionem ejus subjectivam et objectivam. Nec igitur deum, si objective

25) Tittmann l. l. §. 77 ss.

26) Stäudlin *Ideen zur Kritik des Systems der christl. Religion.* §. 49—53. Beck Commentt. histor. cap. II. Tittmann l. c. §. 82 ss. Krug *Handb. d. Philos.* I. §. 325.

spectetur, immediate in mundum agere negant, sed potius eum opinia, quaecunque tandem fiant, immediate perficere affirmant. Negant vero: deum, si subjective a nobis spectetur, immediate operantem a nobis cognosci s. sentiri posse. Itaque supernaturalem et naturalem res mundanas considerandi rationem ita conjungunt, ut deum supernaturali quidem modo res omnes creare, gubernare et conservare dicant, sed hanc ejus efficaciam a nobis intelligi non posse, nisi modo naturali, i. e. ex mediis s. praesidiis, quibus in operando uti nobis videtur. Contra vero, qui immediatam dei efficaciam defendunt, rationem res mundanas considerandi supernaturalem et naturalem non conjungunt, sed altera statuenda alteram tollunt. Quos enim effectus immediate a deo profectos arbitrantur, eos mediate ab eo repeti nolunt. Atque in eo peccant; res enim, quae ex objectiva dei cognitione immediate ab eo creatae sunt, eadem ex subjectiva ejus cognitione mediate effectae nobis videri debent²⁷⁾. Deinde peccant etiam in eo, quod deum, qui nunquam non immediate agens cogitari debet, certis tantum temporibus ita egisse dicunt. Peccant denique, quod deum hoc modo operatum

27) Köppen I. I. p. 206. Wegscheider I. I.
§. 44.

leges naturae sustulisse, atque praesentiam ejus immediatam a nobis sentiri posse contendunt. Quo modo religioni plura tribuuntur, quam sunt religionis; menti detrahuntur omnia. Haec igitur cum sint vitia, quibus discrimen mediatae et immediatae dei efficaciae laborat, iis jam tollendis operam dabimus.

§. 4.

DE SUPERNATURALISTIS EORUMQUE
DIVERSIS GENERIBUS.

Ab utraque igitur parte: immediate an
mediate patefecerit deus religionis christianaæ
doctrinam, quaeri et vehementer disputari
solet. Superiorem sententiam qui amplectun-
tur, hanc ipsam ob causam, quod non mo-
do naturam supernaturalem esse statuunt, sed
etiam immediatam s. supernaturalem effica-
ciam ei vindicant, Supernaturalistæ vocantur;
alteram sententiam qui probant, quippe qui
in religionis doctrina judicanda rationem po-
tissimum ducem sequuntur, Rationalistarum
nomine veniunt²⁸⁾). Quod primum Supernatura-
listas attinet, eos quidem ab initio, cum

28) *Reinhard Geständnisse*, p. 93. *Wegschei-
der I. l. §. 11. n. a. Tennemann Grundriss
der Geschichte d. Philosophie. Edit. I. §. 60 ss.*

contra Atheos et Naturalistas pugnarent, rationem secutos esse, nemo sanae mentis negabit. Ratio enim dictitat, esse numen summum, mundi auctorem et gubernatorem, quem illi proscribere ex hocce mundo et eliminare volebant ²⁹⁾). Contra rationem vero disputare coeperunt Supernaturalistae, cum litigantes adhuc cū Naturalistis ad illam, quam modo explicuimus, immediatae dei efficacie notionem configissent, quae cum ipsa rationi probari non possit, tum ejus auctoritatem minuere et elevare videatur. Haec res fecit, ut iis, qui prius cum Irrationalistis bellum gessissent, jam cum Rationalistis pugnandum esset. Dividuntur autem ipsi Supernaturalistae in rationales et irrationales, quorum diversas sententias satis perspicue exposuit s. v. Ammon, clarissimus hujus divisionis auctor. Illorum dogmata ut recte cognoscantur, libri, et quos priori et quos posteriori scripsit tempore, legi debent ³⁰⁾). In his quidem Supernaturalistae rationalis formam ita excussit, ut ad usitatum et severiorem ejus notionem propius

29) Buddeus isagoge ad univers. theolog. p. 1202 ss.

30) Ammon Bibl. Theologie. Edit. II. Vol. I.
§. 16.

accessisse videatur ³¹⁾). Supernaturalistae autem irrationales vocantur, qui, nullis non rationis sanae praeceptis neglectis, in literis scripturae s. acquiescunt ³²⁾). Aliam Supernaturalistarum divisionem exhibuit s. v. Planckius, qui veteres a recentioribus discerni jubet ³³⁾). In illis quidem et rationales et irrationales, de quibus modo dictum est, in his vero ii habentur, qui recentiorum philosophorum, in primis Schellingii, de deo sententias cum religionis christiana dogmatibus confuderunt. Animi denique, quo erga dissentientes affecti sunt, respectu habitu, Supernaturalistas paganos a christianis sejungi oportet; nonnulli enim, quos ab illorum partibus stare novimus, Christianorum nomen mentiti sunt, id quod controversiis, quae thesibus Harmsianis excitantur, in primis manifestum redditum est. ³⁴⁾). Quoniam vero fieri nequit, ut cum omnibus

31) Ejusd. Summa theolog. christ. §. 28. *Magazin f. christl. Prediger Bd. VI. St. 2. Coll. Schudерoff Neue Jahrbücher. 1823. Heft 1. Versuch einer Beurtheilung etc. Hildebrand Neue Mittheilungen an Pred. u. Schullehr. Bd. II. Heft 1. Der supernaturale Rationalismus. Böhme Die Sache des rationalen Supernaturalismus etc. geprüft u. erklärt. Neustadt a. d. O. 1823.*

32) Ammon Summa theolog. christ. §. 27.

33) In libro, quem supra (n. 5.) commemoravimus.

34) Wegscheider I, 1, §. 10. n. h.

simul disputetur, nobis quidem Supernaturalista audit is, qui immediatae dei efficaciae, quam explicuimus, notioni adstipulatur.

§. 5.

DE RATIONALISTIS EORUMQUE
DIVERSIS GENERIBUS.

Rationalistarum eos, qui nostra memoria inclauerunt, originem traxisse a Naturalistis, facile concedet is, qui utriusque partis historiam cognitam habet³⁵⁾. His enim, etsi vel maxime erraverint, hoc tamen debetur, quod de religione philosophandi studium primi excitaverunt et aluerunt. Quae vero peccarunt, ea omnino emendata sunt a Rationalistis, quippe qui deum, quem illi natura eliminauerant, iterum cum ea conjunxerint. Quare nunc quidem, si recte de iis judicare volueris, utriusque partis systemata probe dignosci debent. Nam Naturalismum qui fovent, cum rerum creatarum originem, ordinem et durationem a semet ipsa profectam propriis viribus stare ac regi sumant, numine quodam summo haud interveniente (Wegscheider I. l. §. II. n. a.): luce clarius patet, ab illo

35) Buddeus in I. l. p. 212. *Coll. Briefe üb. den Rationalismus.* p. 11 ss.

prorsus diversum esse Rationalismi systema, quo deus mundi auctor et gubernator perhibetur. Qui igitur hoc tempore eo usque abrepti fuerint disputando, ut Rationalistas dici Naturalistas, quid quod et Atheos haberi vellent, ii profecto latius, quam veritas patitur, progressi esse videntur. Rationalistae enim mediatam dei efficaciam tuentes, leges viresque naturae non per se quidquam efficere opinantur, sed deum esse credunt, a quo res omnes originem ducant ³⁶⁾. Quid scil. obstat, quominus plantam, cuius causa naturalis et proxima in natura latet, ex causa

36) Wegscheider I. l. §. 11. n. a. §. 12. n. h.
Gebhard Letzte Gründe des Rationalismus. p. 70.
Krit. Prediger Biblioth. 1823. Bd. III. Heft 1.
„Der Atheismus läugnet das Daseyn einer geistigen Kraft überhaupt, und erklärt sich alles Bestehende aus der Organisation der Materie; der Naturalismus hingegen verbindet nur die geistige Kraft mit der Materie, macht Ausdehnung und Denkkraft zu zwei Eigenschaften einer und derselben Sache.“ Krug Handb. d. Philos. II. Religionslehre. §. 728.
Quod Naturalismum attinet, ejus pro diversis temporum rationibus diversam quoque notionem fuisse, satis constat. Naturalistas igitur si vocaveris eos, quorum fides religiosa theologiae naturalis finibus continetur, Rationalistas hoc sive etiam Deistarum nomine insigniri posse, non insitias ibo. Quoniam vero Naturalistae saepissime etiam Athei habitu sunt, appellatione ista, qua nonnisi ad invidiam alijs faciendam uti soleant, rectius puto abstinendum V. Briefe üb. d. Rat. p. 12 ss. Walsh Philosoph. Lex. s. v. Naturalismus.

quoque supernaturali derivare liceat? Annon talem subesse adeo oportet, cum suprema illius ratio in mundo sensibili deprehendi nequeat³⁷⁾? Causis igitur naturalibus cum subsit causa quaedam supernaturalis, non esse videtur, quod quis objiciat, deum illis in operando usum segnem aut quiescentem cogitari. Nec enim quidquam fieret per vires et leges naturae, nisi esset, qui illas largiretur, has tueretur. Ipsum causalem rerum nexum turbari tollique oporteret, nisi esset, qui eum teneret et moderaretur. Atque haec ad crimina, quorum Rationalistae a nonnullis insimulati sunt, Naturalismi et Atheismi amolienda nunc sufficient.

Licet vero Rationalistis, qui nunc florent, antesignani praeiverint Naturalistae, tamen erraremus, si quaedam illorum vestigia ab ipsa inde reruni christianarum origine passim deprehendi nollemus concedere. Num Jesus Christus, dominus noster, ejusque discipuli in illorum numero habendi sint, nec ne,

37) Köppen l. l. p. 70. Köster l. l. p. 5 ss.
Ammon Ausführl. Unterr. Bd. I. p. 198. „Vor Gott giebt es keine Mittelursachen; Niemand, sagt Kant, vermag seine Natureinsicht so weit zu treiben, dass er läugnen könnte, die herrliche Blüthe des Pflanzenreichs sey ohne eine besondere und unmittelbare Theilnahme der göttl. Weisheit und Allmacht möglich.“ Religion innerhalb der Gränzen d. blossen Vernunft: p. 115.

certo constitui propterea non poterit, quod homines maximam partem illiteratos insti-
tuētes nexum, quo deo sibi juncti videban-
tur, subtilius non definierunt ³⁸⁾). Eos vero supernaturalem res mundanas considerandi ra-
tionem secutos, naturalem omnino negasse demonstrari nequit ³⁹⁾). De patribus ecclesia-
sticis, quoniam eos legere nondum vacavit, nihil dicam. Nonnullos tamen, qui philoso-
phiam graecam ad usum religionis christianaे transtulerint, ad modum fere Rationalistarum sensisse scimus. In his habentur Justinus M., Clemens Alexandrinus et Origenes, quo-
rum primus τὸ λόγον, qui Christo tribuitur, Pla-
tonem et alios quoque philosophos participes fuisse, alter autem veritatem non nisi cogi-
tando et meditando inveniri posse existimat ⁴⁰⁾); tertius denique, apostolos interdum sine spi-
ritu aliquid protulisse ratus est. (Vid. ejus

38) Ammon Ausführl. Unterr. Bd. I. p. 99. „Aber so viel ist doch gewiss: dass der Supernaturalismus der heil. Autoren von einem sehr begreiflichen Rationalismus ausging, und, dass es ihnen niemals beißel, beide im Gegensatze und Wider- sprüche zu betrachten“. Wegscheider l. l. §. 44. n. 6. c.

39) Briefe üb. d. Rationalismus. p. 292 ss.

40) Ammon Ausführl. Unterr. Bd. I. p. 205 ss. Wegscheider l. l. §. 40. n. i. §. 41. n. c.

comm. in Matth.). Serius Rationalismi vestigia deprehendere licet in Scholasticorum doctrina⁴¹), et multo luculentius ea apparent in Socini et Arminii sententiis. Quomodo denique ea, quae illi rationis auctoritatem secuti passim pronunciarunt, hoc tempore, quo omnia religionis christianae praecepta ad philosophiam ceu ad lapidem Lydium exacta sunt, in systematis formam redegerint, hic quidem uberius exponi non potest⁴²). Distinguuntur autem duo praecipue Rationalistarum genera, formalium et materialium. Formales, qui dicuntur, divinam scripturae s. originem in universum agnoscentes iis tantum dogmatibus fidem haberi volunt, quae ratio-

41) Mosheim Institt. histor. eccles. Edit. II. p. 112. Wegscheider I. l. §. 41. n. f. — Ipsum Lutherum interdum quaedam pronunciasse, quae Rationalismum redoleant, satis constat. V. Briefe über den Rationalismus. p. 54. n. 2. Wegscheider I. l. §. 38. n. c. §. 12. n. g. Ammon Ausführl. Unterr. Vol. I. p. 107. Neue theolog. Annalen, herausgegeb. von D. Wachler und D. Schulze Juniheft, 1822. S. 563. Sententiam illi contrariam amplexus est auctor commentariae: *War Luther Rationalist?* Ibid. April, 1823. p. 115.

42) Universa et Supernaturalismi et Rationalismi historia breviter descripta est in Hermes, Krit. Jahrb. d. Literatur. N. VIII. 1822. Neue Mittheilungen an Prediger und Schullehrer, von M. Hildebrand. 1. Bd. 1 Heft.

nis sanae principiis consentanea sint, aut certe non repugnant. Materiales vero, quos vocant, ea modo religionis scita probanda esse censem, quae cum ex libris s., tum ex ratione humana hauriri possint⁴³⁾. Debent denique Rationalistae veri discerni a spuriis, qui nomen illorum falso usurpant⁴⁴⁾. Nos quidem, quaestionem de mediata et immediata dei efficacia soluturi, Rationalistam dicimus eum, qui dum res mundanas judicat, naturaleni et supernaturalem eas considerandi modum conjungit ita, ut alter altero statuendo non tollatur, sed clarior redatur⁴⁵⁾.

His ita expositis, non solum qui discriminis, de quo agitur, sensus sit, intellectum puto, sed etiam notiones, quarum in eo examinando mentio facienda est, satis explicitae et excussae videntur. Itaque jam de ipsa cause, quam tractamus, probabilitate quaerendum est.

43) Tittmann l. l. §§. 163, 164. Schudероff
Neue Jahrb. l. c.

44) Briefe üb. d. Rationalismus. p. 14, p. 40,
n. 4.

45) Ibid. p. 451.

C A P U T II.

DISCRIMEN MEDIATAE ET IMMEDIATEAE DEI EFFICACIAE TALE, QUALE SUPERNATURALISTAE VULGO INTELLIGUNT, PROBARI NON POSSE
OSTENDITUR.

§. 6.

ARGUMENTATIONIS FINIS ET RATIO
ACCURATIUS DESCRIPTIBITUR.

Quoniam, ut modo dictum est, deus, si subjective eum spectaveris, mediate agere videtur, idem vero, si objective eum judicaveris, revera immediate agit; nobis, si quidem vulgare illud utriusque efficaciae discrimen tollere velimus, in primis eo tendendum est, ut omnes dei operationes, quaecunque tandem sint, per se i. e. ipsius respectu habito, nonnisi immediatas esse demonstremus. Neganius igitur, illum certis tantum temporibus immediate efficacem esse: negamus, eum immediate agentem a nobis sentiri posse: negamus denique, eum leges naturae semel sanctitas aut tollere aut negligere. Quas sententias si viris cordatis probables reddidisse no-

bis contigerit, finem, quem petimus, nobis videbimur assecuti. Cum autem omnes, qui recte judicare voluerint, ante omnia ipsum disserendi principium illustrare oporteat; nobis quoque argumenta, quibus sententiam nostram tueamur, nunc quidem non ex historia⁴⁶⁾, non ex iis, quae facta sunt, aut facta perhibentur, sed ex ipsa dei natura, tanquam limpidissimo disputationis principio petenda sunt. Quamobrem primo loco ea, quae illius naturae attributa vocant, deinde intellectus, et postremo voluntatis divinae perfectiones inspiciemus.

§. 7.

A E T E R N I T A S D E I.

Supra jam monitum est, Supernaturalistas, dum immediate aliquid perfecisse deum dicunt, singularem intelligere eventum, qui non a providentia illius ordinaria, sed a singulari consilio, quod certo quodam tempore exsecutus fuerit, profectus putatur. At enim vero ejusmodi efficaciam, quae certis modo temporibus adstricta sit, deo tribui non posse, intelligitur primum ex ejus aeternitate, qua

46) *Ammon bibl. Theologie. Bd. II. p. 343.*

omnis temporum successio ab eo removetur. Nani cum haec virtus, si rectam ejus notionem informaveris, non solum ad numinis essentiam sed etiam ad efficacitatem, qua essentia demum cernitur, referri debeat: luce clarius patet, dei efficaciam, si objective spectetur, non contineri actionibus singulis, quae deinceps sibi succedant, sed actu uno, quo rerum universitas creatur, gubernatur et conservatur. Ut unum dei consilium fuit operandi, si quidem deo hoc tribui potest, quod consilium ceperit, ita et ejus efficacia, quoniam aeterna est, uno continetur actu, quo fiunt omnia⁴⁷⁾. Id quod luculenter sati exposuit b. Ernesti in initiis doctr. solid., ubi haec verba leguntur: „unum illud igitur restat, ut moneamus, ne aut in decreto divino, aut in actione creandi universi ipsa, quaedam successio et temporis duratio cogitetur, quae in deum minime cadit. Unum ergo proprie decretum divinum est, cuius vis ad universum mundum pertinet. Quod autem a nobis quidam quasi decretorum divinorum ordines cogitantur, atque in disciplina traduntur, id non eo fit, ut ejusmodi ordine et successione a deo facta esse decreta statuamus, sed ut probabili aliquo modo de

47) Wegscheider I. l. §§. 44. 49. 94. n. c.
Ammon Ausführl. Unterr. Bd. I. p. 193 ss.

his rebus et cogitare et loqui possimus".⁴⁸⁾ Quod si conceditur, uti salva numinis aeternitate concedi debet: efficitur, ut vulgaris illa, quae Supernaturalistis probata est, efficaciae dei immediatae notio retineri amplius non possit. Hujus enim notionis sensus iste, quod deus certo quodam tempore aliquid perfecerit, cum antea aut omnino quietisset, aut certe non immediate efficax fuisse. Nec haec nec illa opinio cum ejus aeternitate conciliari potest. Qui igitur immediatae efficaciae nihilominus eum, quem improbavimus, sensum subjiciunt, iis cavendum erit, ne illam, quae una est et indivisa, in particulas diserpant, adeoque naturam divinam lacerent et tollant.

§. 8.

I N F I N I T A S D E I .

Praeterea vero, si immediatae dei efficaciae notionem talem constitueris, qualis Supernaturalistae fingunt, illius operationes non modo temporis sed etiam spatii limitibus circumscribantur necesse est. Namque ex eo,

48) Ernesti Initia doctrinae solid. Theol. natural. cap. III. §. 79.

quod homines singulos laudant, quibus numen immediate adfuerit, recte videtur cogi, id, ut illis singulis praesens fuerit, ita non omnibus, non ubique locorum praesens esse; quam quidem sententiam cum dei infinitate s. immensitate, nec non cum ejus omnipraesentia pugnare, proclive est intellectu. Infinitas enim cum ea sit naturae divinae praestantia, qua dei essentia spatii limites excendens nullo loco determinari ac circumscribi possit, sed omnia et singula loca penetrare significetur ⁴⁹⁾: quo tandem jure immediatam dei coexistentiam aliis hominibus vindicare, aliis denegare velis? Annon hac ipsa numinis virtute immediata et proxima ejus coexistentia cum rebus omnibus indicatur? Quodsi igitur natura divina, quod essentiam ejus attinet, ulli homini aut tota, aut magis quam aliis inesset, eo ipso determinari eam oporteret. Id vero cum propter infinitatis praestantiam, qua omnis determinationis expers deus significatur, concedi nequeat: ne hoc quidem, cum singulis tantum hominibus immediate adfuisse, concedi potest.

49) Wegscheider I. l. §. 63. Ammon Summa theol. chr. §. 41. 1 Reg. 8, 27. Ps. 139, 7—10. Jes. 66, 1. Act. 17, 24 ss. Eph. 1, 23.

Sed ex infinitatis divinae notione, quomodounque eam definieris, ut deum rebus omnibus immediate adesse intelligitur, ita quoque patet, infinitam ejus naturam, qualis revera est, a nobis, qui in naturarum finitarum numero habeamur, nec cognosci nec sentiri posse⁵⁰⁾. Quemadmodum enim propter limites, quibus visus oculorum nostrorum adstrictus est, fieri nequit, ut rerum universitatem uno oculorum obtutu perspiciamus, sic eandem ob causam, quod mentis nostrae acies certis finibus inclusa est, fieri nequit, ut infinitam dei naturam aut in nobis aut in aliis quidquam efficientem sentiamus. Si vero hoc concessum est, poteritne quisquam, qui limitum naturae humanae conscientius est, gloriari, deum immediatam in ipsum vim exercuisse, quae alia esse non potest, quam vis ejus infinita? Etenim si nullum praesidium, quo deus in te agens usus fuerit, admittere volueris, quid aliud superest, quam ut vi sua infinita in te irruerit? Eam vero si sentire (capere) vellemus, nos ipsos infinitos redi oporteret; quo modo duae aut plures naturae infinitae existerent, quae

50) Ammon l. l. p. 196. „Die Wahrnehmung einer unmittelbar göttlichen Causalität würde uns, wie Rousseau sagt, unsern Verstand rauben, darum ist jede Erfahrung des Uebersinnlichen ein Widerspruch.“

quomodo simul esse possint, ut ne una altera absorbeatur, equidem intelligere non possum. Omnino autem nemo, quantum ego sciam, eo stultitiae adhuc progressus est, ut infinitam vim aut intelligentiam sibi arrogaret. Quid? quod ipse Jesus Christus, dominus noster, se non omnia scire, professus est. Quo igitur argumento, deum non nemini immediate adesse evicimus, eodem demonstramus, eum nonnisi mediate i. e. per vires et leges naturae operantem a nobis sentiri posse.

§. 9.

O M N I P R A E S E N T I A D E I .

Infinitati naturae divinae cum arctissimie nexa sit ejusdem omnipraesentia, de ea quoque dicendum est. Debet autem de hac numinis virtute eo magis hic exponi, quo facilius intelligitur, Supernaturalistas, dum immediatam efficaciam laudant, innuere velle, deum nonnullis hominibus propiorem fuisse, quam reliquis omnibus. Etenim si ea numinis praesentia, qua nobis omnibus mediate praesens est, Supernaturalistis sufficeret, quanta tandem causa permoti pro illa immediata ejus efficacia (s. praesentia) tamquam pro aris et

focis pugnarent? Omnipraesentia vero cum haec sit virtus divina, quā, sive essentialis sive operativa cogiteur, deus res creatas omnes pariter sibi praesentes habet: eum non nullis hominibus propiorem esse, quam reliquis, estne probabile? Mihi non placet. Nam cum corporum sit, ut nunc proprius adesse, nunc longius abesse possint, in deum vero, quoniam spiritus est, illorum notio non cadat, intelligitur, eum aut nusquam aut ubique praesentem esse oportere⁵¹⁾. Alia vero moralis alia essentialis numinis natura est, atque illius respectu habito, deus utique mihi videtur eo propior esse hominibus, quo proprius ad perfectionem ejus moralem ipsi accesserint. Iam facile quidem concedimus, aliquem ex hominibus ita virtute et sapientia praestitisse, ut unus omnium ad divinae naturae perfectionem proxime accesserit, adeoque arctissime cum ea conjunctus fuerit; ejusmodi tamen moralem cum deo conjunctionem a Supernaturalistis, dum immediatam illius efficaciam laudant, non intelligi, vel ex eo apparet quod cum eam locum habuisse putant, tum non hominum sed dei solius efficaciam praedicare solent. Urgent igitur conjunctio-

51) Wegscheider I. l. §. 63. Bretschneider Handbuch der Dogmatik. Bd. I. §. 73. Köppen I. l. p. 195.

nem cum deo essentiali, quae si locum habet, per ejus omnipraesentiam haud alia cogitari potest, quam ea, qua hominibus omnibus conciliatus est. Quodsi vero dei praesentiam in efficacia, qua ubique locorum operatur, cerni volueris; hujus omnipraesentiae operativa notio ita certe informari debet, ut deus ubique locorum efficax cogitetur ⁵²⁾. Effectus igitur, qui ab eo profiscuntur, etsi vel grandiores vel tenuiores nobis esse videantur, omnes tamen a vi eadem pendere largiendum est. Ipsa vero experientia cum res, quae usquam sint, pari modo sustentari et moveri nos edoceat, vim divinam ubique eandem subesse testatur. Si igitur res quae-dam mirabilis accidit, cuius causam naturalem exemplo alterius rei solitae explicare non possis; num propterea deus proprius, quam plerumque solet, adfuisse censendus est? Mea quidem sententia exinde, quod extraordinarii quidquam evenit, nihil praeter hoc, quod efficacia divina in re illa producenda in primis luculenter se exseruerit, colligi posse videtur ⁵³⁾. Laborat autem nostra cogitandi

52) *Ammon Bibl. Theol. B.I.* §. 16. n. 2. Wegscheider l. l. §. 44. n. c. §. 63. Deut. 30, 11 ss. Jer. 23, 23. 24.

53) *Briefe über den Rationalismus.* p. 193.
„Aber eine ausserordentliche Wirkung setzt nicht

ratio tanta imbecillitate, ut divinam potentiam e rebus, quae secundum ordinem communem creatae sint, minus aut omnino non agnoscamus. Ex quo fit, ut, si numinis vestigia cernere velimus, miracula edi i. e. leges naturae aut violari aut tolli necesse sit. Sunt nimirum, qui, ut in proverbio nobis est, sylvam prae arborum multitudine videre nequeant, i. e. miracula, quae quotidie in natura fiunt, propterea quod quotidie fiunt, non conspiciant, iisque prodigia inusitata majora esse censeant. Iстis quidem palatum, quod habitent, adsignaveris, tamen propter ejus amplitudinem, quae ipsis vacuitas esse videtur, in domo male materiata se collocatos esse, querentur. Quare deum in rebus quibusdam mirabilibus patrandis manu prehendere malunt, quam ejus vestigia in rebus omnibus cernere. Nec enim intelligere possunt, res, quae ad leges naturae creatae sint, quod causam earum supremam attinet, non minus pro divinis habendas esse, quam quae extra naturae ordinem effectae iis videntur⁵⁴⁾.

gleich eine übersinnliche Causalität, sondern nur eine ausserordentliche Kraft voraus.“

54) Ammon Bibl. Theologie. Bd. II. p. 351.
Briefe über den Rationalismus. p. 390 ss.
Krit. Pred. Bibliothek. B. IV. Heft I. p. 49 ss.
Wegscheider I. l. §. 47. §. 49. n. a.

ATTRIBUTA INTELLECTUS DIVINI.

§. 10.

S A P I E N T I A D E I.

Quamquam ex his, quae dicta sunt, vulgarem immediate efficaciae notionem probari non posse, satis clucere videtur: tamen ut in causa graviori testibus quam plurimis, etiam non necessariis uti solent, ita et nobis argumenta, quibus sententiae nostrae veritatem evincamus, ex reliquis etiam numinis virtutibus petere, et nunc quidem de intellectus divini attributis quaerere placet.

Paulo accuratius autem illa contemplantibus, immediatae dei efficaciae, qualem Supernaturaliae singunt, et sapientiam et omniscientiam divinam repugnare facile patebit. Nam cum sapientia, ut de hac prius dicamus, ea sit virtus, qua deus summi boni non solum notitiam teneat, sed etiam rationem, quae illi ubique efficiendo aptissima est, optimè cognitam habeat: omnino, quaenam haec ratio sit, quaerendum videtur. Ea autem, ut experientia demonstrat, in lege continui s. continuitatis posita est. Res enim mundanae perfectionem, ad quam adspirant, non subito contingunt, sed gradatim potius

consequi solent; quot igitur perfectionis, quae summa iis constituta est, gradus fuerint, tot etiam in natura causae reperiuntur, quibus illa sensim sensimque augeatur. Atque haec quidem lex continui cum ad physicum tum ad moralem rerum ordinem pertinet. Ex illo si exempli deponere licet, querum insignis altitudinis arborem videamus. Ea quidem, ut nemo nescit, non tanta creatur, quanta octoginta annis post conspicitur: sed glande, fructu graciliiori, germen exiguum oritur, quod paulatim in plantam abit, ac seculo demum praeterlapso, ad eum altitudinis gradum, quem summum natura constituit, pervenire solet⁵⁵⁾). Quae autem physici rerum ordinis ratio est, eadem obtinet in rerum ordine morali. Quemadmodum nemo virtute, nisi operam dederit, facile excellet, ita quoque nemini, nisi vires omnes intenderit, prudentia aut sapientia contingere solet. Quae quidem sententia vel hebetiori ingenio praeditis adeo probata est, ut in proverbium venerit: neminem coelo decidisse magistrum, i. e. nullum subito quasi divina virgula perfectum reddi. Et quid sapientius hoc rerum perficiendarum ordine institui potuit, quo effectus omnes vinculo

55) Briefe über den Rationalismus. p. 64 ss.
p. 37 ss.

naturali nectuntur, et nunquam non eorum, ad quae pertinent, naturae respondent? Quid, inquam, sapientius hoc ordine institui potuit, quo rerum paulatim perficiendarum causae in natura collocatae sunt, ut, earum vi subjicere an subtrahere nos velimus, libere possimus constituere?

Haec vero lex continui immediata, quam plerumque intelligunt, dei efficacia violetur necesse est. Etenim si quid immediate a deo perfectum dicitur, rei, quae effecta est, causa proxima et una in illius tantum potentia sita cogitatur. Ex quo fit, ut causae rerum naturales aut omnino tollantur aut certe negligantur, adeoque effectuum, qui inde pendunt, series interrumpatur⁵⁶⁾. Illum vero rerum ordinem, quem sapientissime institutum deprehendimus, turbari aut tolli, estne sapientiae divinae consentaneum⁵⁷⁾?

56) Qui deum immediate operantem simul causis secundariis usum esse contendunt, iis, quomodo utriusque efficaciac div. opera dignosci possint, docendum est. V. Dent. 18, 21. *Ammon Ausführl. Unterr.* Bd. I. p. 195. Gebhard l. l. p. 357.

57) Adde, quae Wegscheider monet in l. l. §. 49. „Itaque si ullus, quantuscunque sit, in mundo revera obvius est effectus‘, quem vires naturae, licet certis limitibus sint circumscriptae, non assequuntur, imperfectione per se non necessaria laborat natura, quod quidem imperfectio-

Poteruntne dona de coelo data, ad quae accipienda causis naturalibus praeparati non fuerimus, grata et accepta nobis esse? Imo ne accipere quidem ea posse videmur. Convenitne porro sapientiae divinae, ea animi bona, quae studio et labore a nobis acquiri voluerit, dono dare, virtute et solertia nobis quasi obtrudenda? Non placet. Ut enim taceam, bonum, ad quod nobis parandum vi coacti fuerimus, nullius omnino pretii esse: desidiam quoque et ignaviam, si deus illam agendi rationem sequeretur, ali necesse esset⁵⁸⁾. Denique vero et hoc patet, nos, causis rerum naturalibus sublatis, bono etiam, quod pretiosissimum habemus, i. e. libero arbitrio privatum iri. Illae enim cauae naturales quasi mediae sunt deum inter et homines, et vi, quam in nos habeant, resistere in universum et cedere possumus. Id vero quomodo fieri possit, cum deus immediate in nos agit, equidem non intelligo; omnes enim cogitamus potentiam dei tantam, ut ei resisti nequeat⁵⁹⁾.

nem in auctore naturae necessario supponit. — Immediatam, quam deo vindicant efficaciam, ejus sapientiae etiam propterea adversari, quod haec legem parsimoniae sequatur, docuit Ammon in l. l. *Briefe über den Rationalismus.* p. 60 ss.⁶⁰⁾

58) Ammon l. l. p. 196. *Briefe über den Rat.* p. 378 ss.

59) Ammon ibid.

O M N I S C I E N T I A D E I .

Quod alteram intellectus divini virtutem, quae in omniscientia posita est, attinet, eam quoque immediatae dei efficaciae repugnare, a viris doctissimi saepius observatum est⁶⁰⁾. Omniscientia enim cum praescientiam contineat, primum cogitur, deum cum res omnes futuras tum eventus illos mirabiles, quos immediatae ejus potentiae tribuere solent, ab aeterno praevidisse.

Atque hoc quidem cum a nobis aliter accipi non possit, quam ita, ut deus ab aeterno rerum semina sparserit, easque a certis causis, proficiscendas praeparaverit; recte videtur quae-ri, cur, cum rerum fere omnium, quae in natura efficerentur, causas proximas quasque

60) Ammon ibid. p. 194. Noch weniger sind Wunder mit der göttlichen Allwissenheit vereinbar; denn wenn er voraussah, dass zu seiner Zeit eine vor Menschen wunderbare Handlung geschehen müsse; so durfte er ja nur die Kräfte hiezu in die Natur legen, er durfte, wenn Lazarus aus dem Grabe ins Leben zurückkehren sollte, dem Organismus seines Körpers nur eine solche Stärke geben, dass er vom Fieber zwar gebunden, aber nicht besiegt werden komme, um denselben Zweck zu erreichen, der durch die behauptete Wiederkehr seiner Seele in den schon verwesenden Körper soll erreicht worden seyn.

in natura sitas fore praevidisset, ex hoc tamen voluntatis suae decreto eventus quidam exempti fuerint, ut ad eos producendos ipsum quasi accurrere et immediate agere oporteret? Num rerum mundanarum ordinem constituens quarundam oblitus est, adeoque cum periculum in mora esset, id, quod memoriae vitio commiserat, quomodo cunque emendare studuit? Ino quemadmodum fieri non potest, ut singulae aquae guttae a reliquis separatae in flumine natent, sic etiam ab una dei efficacia, ex qua ceu ex flumine omnes mundi mutationes emanant, singulos quosdam effectus segregatos fuisse, cogitari nequit. Quodsi igitur deus praevidit, ut eum praevidiisse necesse est, certis quibusdam effectibus aliquando opus fore in natura; coactus fere fuisse videtur, ut illorum quoque causas universae causarum naturalium seriei necteret. Id certe summa dei intellectualis perfectio postulare videtur, ut nec quidquam oblitus fuerit in universo rerum ordine constituendo, nec quidquam, quod aliquando eventurum esset, tanquam a communi causarum nexu separatum cogitaverit. Sin argumentis, quae laudavimus, moveri non poteris, ut mecum consentias, deum ne ex mero arbitrio quidquam fecisse dicas, tibi cavendum erit.

ATTRIBUTÀ VOLUNTATIS DIVINAE.

§. 12.

CONSTANTIA DEI.

Deus licet legibus nullis subjectus liberime agat, id tamen non ita accipi potest, quasi illius actiones extra omnem ordinem procedant; imo in rebus omnibus, quae in natura peraguntur, certas observari leges videmus, quae ab ipso deo repeti debeant. Iam vero cum ne hominum quidem, tametsi sensuum illecebris obnoxii sint, probari possit inconstantia, qua vitae regulam, quam sequi statuerint, transgrediantur: deum, naturam perfectissimam, leges, quas ipse constituerit, negligentem aut tollentem multo minus probari posse, sponte intelligitur. Constantis potius dei est, eum naturae ordinem, quem ab aeterno sancivit, in aeternum etiam tueri⁶¹⁾. Quae quidem voluntatis divinae

61) *Ej. Bibl. Theologie. Bd. II. p. 850.* — Quamquam omnes naturae leges, quoniam in causarum finitarum numero habentur, in intelligentiam nostram cadunt, tamen multarum notitia nos adhuc carere certum est. Quapropter ex eo, quod multorum effectuum, qui in rerum natura obvii sunt, causas et leges ignoramus, has in illis producendis, omnino neglectas suisse concludi nequit.

immutabilitas cum perfectissima, quae numeri convenit, indole, tum constanti, quam oculis cernimus, cursu naturae confirmatur. Quamquam enim extraordinarii aliquid interdum accidere solet, ut v. c. lapidibus pluat, aut media hieme fulmina coelo delabantur: nemo tamen ejusmodi eventibus leges naturae violatas esse, facile docebit. Nec unquam auditum est, ferrum in aqua natasse,

v. Briefe üb. d. Rational. p. 65 ss. Stat potius sententia: quicunque in natura effectus contingint, eorum etiam causa proxima quaeque in natura, adeoque in ejus legibus sita est. Etenim primo mens humana ita informata est, ut res in natura obvias non per se existentes, sed nexu quodam causali aliis rebus junctas completur. Quancunque mutationem consideraveris, primum eo tractum te senties, ut illius causam rimeris. Innuit igitur natura, illam a nobis reperiri posse; si vero reperiri potest, in legibus naturae sita sit necesse est. Tum quo plus profecerint in viribus naturae cognoscendis, eo plures causae rerum naturales detegi solent. Deinde legem, qua res ulla legum naturae imperio subtraheretur, nullam sancitam memini. Denique etsi rei cuiusdam causa proxima non in natura, sed in ipso numine sita esset, tamen eam, quoniam infinita esset, mente nostra finita sentire non valeremus. Quibus quidem argumentis lex causalitatis, quae omnium naturae legum quasi supremia habenda est, ita stabilitur, ut de ejus veritate et ambitu dubitari non possit. v. Wegscheider l. l. §. 12. n. a. Ammon Ausf. Unterr. p. 195 ss. De Wette l. l. p. 5 ss. Köster l. l. p. 5 ss. p. 22. Krug Handb. d. Phil. I. Erkenntnisslehre. §. 290. 302. 323. Cic.

aut ignem nullam vim habuisse in res eas, quas natura sua permeare et consumere potest. Ex qua quidem constantia, qua rerum natura regitur, leges, quibus ea subjecta est, omni tempore observari cognosci debet. Quemadmodum vero in his principatum facile tenet lex causalitatis, sic ea maxime immediata, quam Supernaturalistae laudant, dei efficacia violatur. Etenim si concesseris, legem causalitatis in eo positam esse, quod res omnes, quae in natura fiant, a causis etiam naturalibus

de div. II. „Quidquid oritur qualemque est, causam a natura habeat, necesse est: ut etiamsi praeter consuetudinem, praeter naturam tamen non possit existere. Causam igitur investigato in re nova et admirabili, si potes. Si nullam reperies, illud tamen exploratum habeto, nihil fieri potuisse sine causa. Sententia Augustini laudata est a Wegscheidero: I. l. §. 47. n. f. Spinoza Tractat. theor. polit. cap. IV. 67 ss.“ Miraculum nihil aliud significat, quam opus, cuius causam naturalem exemplo alterius rei solitae explicare non possumus, vel saltem ipse non potest, qui miraculum scribit aut narrat. Itaque nomen miraculi nonnisi respective ad hominum opiniones intelligi potest. — Omnino et hic, ne subjectiva et objectiva dei cognitio misceatur, sedulo cavendum est. Hanc si sequimur, nec naturam nec ejus leges efficaces cogitamus, sed ipsam vim divinam seu veram et unicaun causam efficientem consideramus. Illam vero si sequimur, leges naturae non possunt non a nobis respici, licet eas ipsas a deo constitui et conservari credamus. v. Tittmann I. l. §. 87. Wegscheider I. l. §. 48. n. b.

proficiscantur; si concesseris, hanc esse legem, quam deus in mundo administrando ab aeterno secutus sit: largiri quoque debes, deum, si unquam ab illa recesserit, inconstantiae reum fieri. Causae enim necessariae, quibus ad legem illam tollendam coactus fuerit, propter summam, qua ab aeterno gavissus est, sapientiam et omniscientiam cogitari nequeunt. Inconstantiae igitur criminis cum deus propter summam suam perfectionem accusari non possit: hoc ipsum, laesisse eum legem causalitatis s. immediate quidquam perfecisse, concedi non potest.

§. 13.

O M N I P O T E N T I A D E I.

Fuerunt denique haud pauci, qui, ut immediatam deo efficaciam assererent, ad ejus omnipotentiam provocarent. Quapropter et de hac numinis virtute querendum est. Dixerunt igitur: si deus, id quod nemo dubitat, legum naturae auctor est, ejusque potentia in eo cernitur, quod omnia, quae velit, facere possit; ei facultas etiam leges naturae aut mutandi aut tollendi concedenda est ⁶²⁾.

62) Gebhard I. l. p. 358 ss.

At enim vero deum propter summam, qua excellit, constantiani ne velle quidem posse, ut leges naturae mutationem subeant, paulo ante vidimus. Huc accedit, quod, si nihilo secius tale quid fieri voluerit, simul etiam mentis nostrae limites tolli, i. e., mentem nostram finitam reddi infinitam, necesse sit, alioquin deum immediate agentem cognoscere non potuerimus. Quid? quod argumento, quo nos erroris convincere volunt adversarii, ipsi refutari possunt. Nam si verum est, quod dicunt, per deum nihil non fieri posse: nonne eandem ob causam, quod tanta potentia pollet, naturalibus etiam praesidiis efficere potuit, quod modo supernaturali eum effecisse volunt? Id quidem tam manifestum est, ut demonstratione non egeat⁶³⁾. Omnes enim, nullos potentiae divinae limites positos esse, consentiunt. Ei autem limites ponunt, qui rem ullam naturalibus praesidiis a deo effici potuisse negant. Recte denique a quibusdam observatum est, deo omnipotenti non tam hoc convenire, ut res singulas efficiens in universum rerum ordinem vini exerceat, quam potius hoc, ut universo rerum ordine moderando res singulas efficiat⁶⁴⁾.

63) Planck in l. supra comm.

64) Ammon *Ausführl. Unterr.* p. 144. *Ej. Bibl. Theol. Bd. II.* p. 351.

Quae observatio quam vim habeat in sententiam nostram, cognitu non est difficile. Mihi quidem, ut meum quoque hac de re judicium interponam, dei omnipotentia non eo cerni videatur, quod leges naturae tollere, sed quod eas incolumes servare possit. Nec enim alterum summa ejus praestantia dignius judicari debet, quod instituta sua, urgente necessitate, mutare, sed alterum potius, quod nulli necessitatibus obnoxius instituta, quae semel sanciverit, in perpetuum tueri valeat.

Quae cum ita sint, discriminem, quod mediatam inter et immediatam dei efficaciam posuerunt, male intellectum esse, dubitari amplius non potest. Sublata igitur, quam reprehendimus, illius notione, ipsa quoque providentiae divinae in ordinariam et extraordinariam distributio deleatur necesse est. Una tantum providentia statuenda est, eaque ordinaria, licet eandem in singulis quibusdam eventibus in primis conspicuam esse, lubenter concedamus. Atque hanc divinae potentiae excellentiam si extraordinariam dici volueris, equidem non habeo, quod contradicam. Quatenus vero deum objective s. immediate operantem spectamus, nihil non miraculum s. extraordinarium nobis videri debet; nec enim quomodo atomos creaverit, intelligere possumus. Quatenus eum subjective s. mediate agentem consideramus, ni-

hil non pro eventu naturali haberri debet,
donec, causis intermediis omnibus cognitis,
in causa rerum suprema, i. e. in deo acquies-
cendum est 65).

65) Köppen l. l. p. 206. Wegscheider l. l.
§. 44. Briefe üb. d. Rational. p. 372 ss. p. 390.
Tittmann l. l. §. 326. „Denn jede eigne Wirkung
Gottes muss als unmittelbar, übernatürlich
gedacht werden: Gott wirkt entweder unmittelbar,
oder er wirkt gar nicht. Krug Handb. der Philos. II.
§. 706. n. d. §. 721. Anm.

C A P U T III.

DISCRIMEN MEDIATAE ET IMMEDIATE DEI EFFICACIAE, ETIAMSI PROBABLE ESSET, TAMEN INDIFFERENS ESSE CONTENDITUR.

§. 14.

Si sperare nobis liceret, fore, ut argumenta, quae ad sententiam nostram confirmandam attulimus, omnibus probentur: disputationi, quam instituimus, finis sane imponi posset. Quoniam vero multorum hominum tantam perversitatem et tam inveteratam superstitionem esse novimus, ut vel clarissimiis argumentis moveri nequeant, ut praejudicatis suis opinionibus desistant, in horum incredulorum commodum jam demonstrare placet: discrimen mediatae et immediate dei efficaciae, etianisi probabile esset, tamen indifferens esse. Fac igitur, deum nunc mediate nunc immediate in mundum agere: num quae secundum leges naturae effecisse nobis videtur, minus ab eo repeti possunt, quam quae vi sua ipse peregit, an si rationem agendi mutaverim, vis hujus mu-

tationis tanta est, ut causa efficiens ipsa mutetur? Hanc quaestionem ut recte solvere possimus, omnino, quae communis rerum efficiendarum ratio sit, investigandum videatur. Ea vero ita comparata est, ut, quascunque tandem actiones consideraveris, omnes ad tres partes revocari possint. Quarum prima cum causa sit, unde aliquid proficiscitur, altera modus, quo quid fieri solet, et tertia denique res ipsa, quae effecta est: antea omnia, ad quaminam actionis ita divisae partem mediatum et immediatum illud pertineat, quaeri debet. Id vero, ut facile intelligitur, ad modum, quo quid fieri solet, referendum est. Etenim si ad illius notionem pervenire volueris, necessario interrogandum est ita: quomodo deus operatus est? Neque enim de efficaciae causa dubitatur, quam in deo sitam esse utraque pars consentit; nec dubitatio esse poterit in effectu, quippe qui in religiones christianaes doctrina cernitur, quae, qualis semel manifestata est, talis manet. Itaque res, de qua ambigant, alia superesse non videtur, quam ratio s. via, quam deus in illa tradenda ingressus fuerit^{66).}

66) Planck I, l. Tittmann I. l. §. 328.

§. 15.

Iam vero contendimus, partes actionis cujusque gravissimas contineri causa et effectu, minoris vero momenti esse modum, quo quid fiat. Quicquid enim acturi simus, in universum non hoc, ut certo aliquo modo agamus, sed ut aliquid efficiamus, spectare solemus. Quod tamen non hanc vim habet, quasi modus, quo quid peragitur, nunquam non et prorsus sit, indifferens, sed minoris eum esse dicimus partibus actionis reliquis, quatenus, ut in scholis loqui solent, a priori consideratur, i. e., nulla rerum fortuitarum ratione habita. Atque exemplis cum ad quaestiones illustrandas vis major insit, liceat nobis rem quam probare volumus, nonnullis illorum proponendis clariorem reddere. Si quis igitur, ut hoc utar, librum scripserit, isque mihi contigerit, equidem non quaeram, quomodo hic liber confectus sit, num v. c. sententiae, quae eo contineantur, sine ulla virium contentione et subito auctori in mentem venerint, an cogitando, meditando, alias libros evolvendo eas assecutus fuerit Sed quaeram potius hoc: quis est auctor libri, et qualis est indoles rerum, quae literis mandatae sunt? Nam quacunque tandem ratione illae exaratae fuerint, auctor earum idem et argumentum, quale est, tale manet. Annon

adamas manet adamas, sive deus dejecerit eum
coelo, sive secundum leges naturae formari
eum jusserrit? Quapropter facile tibi largiri
queam, literas, quas cogitamus, ipso coelo
delapsas esse. Non me attinet; quoniam in
re quaque judicanda non tam modus, quo
quidquam factum fuerit, quam auctor et in
dolēs rerum, quae effectae sunt, respici de-
bet. Sin nihilominus objeceris, ratione et
modo, quo quid fiat, non quidem rei cau-
sam, sed tamen rem ipsam mutari atque vel
meliorem vel deteriorem reddi posse; si hoc,
inquam, objeceris, omnino memorem te esse
velim, agi nunc de causis rationalibus s. de
naturis ratione praeditis, quibus hoc tribuen-
dum est, ut, quales res efficiendas esse ve-
lint, libere possint constituere. Unde patet,
in eo, quod nunc hoc nunc alio modo quid-
quam peragitur, non esse rationem necessa-
riam, ut res quaedam efficienda aut perfectior
aut imperfectior reddatur. Ponamus enim,
beneficium quoddam tibi decretum esse a prin-
cipe: num in modo, quo delatum illud ad
te fuerit, ratio necessaria inest, ut vel mi-
nuatur vel augeatur? Annon pecunia eadem
est, sive princeps, quem cogitamus, ipse
tibi tradiderit eam, sive per ministros suos
tibi tradi curaverit? Neque hoc tua magni
refert, utrum ex principis fisco, an ex ter-
rae suae redditibus nummos illos acceperis.

Dummodo enim revera iis potitus fueris, nihil, quod desideres, restare videtur⁶⁷⁾. Quemadmodum vero in nummis inspiciendis potissimum requiritur hoc, ut genuini sint, ita quoque in sententiis judicandis non tam ratio, qua nobis innotuerint, quam probabilitas earum spectari debet. Quod quidem praeceptum si in dei actionibus considerandis memineris, atque hoc, quod volo, concesseris, discrimen mediatae et immediatae dei efficaciae, quippe quod ad modum agendi pertineat, perse spectatum in-differens esse; jam, cur illud tantopere urgens, ex te querere placet. Num fortassis rationem, qua deus in agendo utitur, statuendo hoc discrimine illustrari putas? Id quidem tantum abest, ut assequare, ut eam potius obscures. Nec enim satis, quomodo deus

67) Ammon. Ausführl. Unterr. p. 212. „Der durstige Wanderer, dem man einen labenden Trunk reicht, fragt nicht darnach, ob das Wasser unmittelbar aus der Quelle geschöpft, sondern ob es rein, frisch und erquickend ist. — Bei der Prüfung des Christenthums ist es uns nicht um seine subjective Göttlichkeit zu thun, von welcher niemand gewiss seyu konnte, als der erhabene Stifter desselben; sonderu um seine objective, das heisst, um seine wirkliche Uebereinstimmung mit der Natur und dem Willen Gottes. Krug Handb. der Philos. II. Religionslehre. §. 725. „Das höchste und im Grunde einzige Kriterium der Offenbarung ist die Gotteswürdigkeit derselben etc. Briefe üb. den Rat. p. 325. n. 3.

mediate, multo minus vero quomodo immediate agat, a nobis intelligi potest^{68).}

§. 16.

At enim vero, mihi occurris, quae deus ipse fecit, quæque immediate nos docuit, ea, quoniam ille falli nescius est, non possunt non perfecta et vera haberri, adeoque omnibus probari debent. Quae vero ab hominibus acceperimus præcepta, ea, quoniam illorum ratione manca et imperfecta facultas est, incerta, dubia, fallacia sunt. Quod igitur de principiis, quem laudasti, beneficio valet, ut, quemadmodum illo potitus fueris, nihil intersit, id non valet de deo tanquam mente absoluta, cui nihil communis est cum humana imbecillitate, Alia dei, alia hominum efficacia est. Ex quofit, ut rebus omnibus, quae mediate a deo effectae fuerint (i. e., ab hominibus, deo adjuvante), humanae quoque vitiositatis nota inusta sit, quae vero opera ipse immediate ediderit, ea omnibus suis partibus et numeris expleta sint. Atque hoc quidem crimen, quod jam intendis in me, paucis ita diluendum esse arbitror. Primum, quoniam omnino de veritate patefacienda agitur, deum et mediate operantem veri quid nobis manifestare posse, negari nequit. Nam multis profecto gaudemus

68) *Tzschirner Briefe.* p. 77. *Coll. Briefe über den Rational.* p. 82. n. 1.

sententiis, quae licet ab hominibus, qui mediate a deo instituti essent, promulgatae fuerint, tamen communi omnium suffragio verissimae declarantur. Itaque fieri certe potuit, ut religionis christanae quoque doctrina mediate a deo manifestaretur. Deinde vero quid obsat, quominus credamus, deum ab aeterno res mundanas ita instituisse, ut homines nonnulli naturalibus praesidiis adjuti doctrinam, de qua disputatur, cognoscerent, cognitamque aliis traderent. Id enim ut efficere potuerit, omnipotentia divina necessario flagitat. Quamobrem concedas velim, ne illius quidem, quod modo laudasti, argumenti ratione habita, magni interesse, utrum religionis chr. praecepta mediate an immediate a deo patefacta fuerint⁶⁹⁾. Facile tamen, quae contra monebis, praesagio. Si hoc, obloquentem te audio, judicandi principium secutus fueris, quo et rebus iis, quae mediate a deo effectae fuerint, divina origo adscribitur; nihil non divinum habendum est, sic facinora et sententiae hominum omnes a deo auctore derivandae sunt. Neque vero ego, rei divinae notione recte constituta, magnopere tibi repugnabo. Etenim primo, deum et mundi totius et rerum singularum causam supremam esse, non potest non probari. Deinde cum veritatis prae-

69) Wegscheider I. I. §. 44. n. 6. Briefe üb.
den Rational. p. 434.

stantia in eo ipso cernatur, quod ea veritas sit, ejus quidem pretium diversa, qua patefacta fuerit, ratione nec minui nec augeri potest. Postremo supra jam monuimus, rei divinae notionem a nobis informari ita, ut quod summa sua perfectione divinae naturae indoli optime conveniat, neque vero id, quod ab illa tanquam causa rerum omnium suprema in universum profectum sit, divinum nos vocemus. Quid vero impedit, quominus *κατ' ἔξοχην* res et sententias eas dicamus divinas, quibus efficiendis et manifestandis divina providentia in primis luculenter se exseruerit, quibusque veram hominum salutem mirum quantum promoverit? Nam qui rerum omnium originem recta via ad numen summum retulerint, iis, ne libertatem humanam, ne numinis ipsius sapientiam, sanctitatem et justitiam tollant, valde cavendum est. (cf. Briefe üb. den Ration. p. 390 ss.)

§. 17.

Sed haec mali causa est, quod Supernaturalistae non cogitantes, rationem, qua quidquam fiat, a priori spectatam parvi habendam esse, in simpliciori illa efficacie div. notione acquiescere nolunt, imo impietatis eam latetram esse contendunt. Disputant enim hunc in modum: si revelationem dicimus, non intelligimus hoc, causam, cur homines aliquid sciant, esse denique referendam ad deum, sive

quod is hominibus vires dederit cognoscendi, sive quod providentia sua curaverit, ut aliquo tempore ex naturae legibus homines nascerentur, quorum ingenio et studio nova quaedam ab ipsis excogitata innotescerent. Sed revelationem dicimus actionem dei immediatam, qua effectum est, ut hominibus quibusdam rerum divinarum cognitio contingeret. Qui vero negaverit, deum, neglectis naturae legibus immediate in mundum agere posse, ei cavendum est, ne deum omnino tollat. Ipsum enim mundum cum immediata dei efficacia creatum esse oporteat, is, qui hanc agendi rationem deo denegat, ne mundum quidem ab eo creatum esse, docere potest; aut, si nihilo secius id dicere ausus fuerit, tamen per providentiam div. nihil aliud intelligere potest, quam deum universi quidem rerum ordinis auctorem fuisse, et leges naturae sanxisse, sed, hoc opere peracto, res mundanas non amplius administrare ⁷⁰⁾.

Haec tamen omnia crimina, licet horribilia auditu sint, paucis removeri possunt. Etenim primum intelligatur necesse est, qui immediatam s. extraordinariam dei agendi rationem tantis laudibus evchant, eos mediatam s. ordinariam illius providentiam aut omnino tollere aut certe non magni aestimare. Huic si confi-

70) Tittmann I. I. § 325 ss. *Ehrenrettung des Supranaturalismus gegen alle, welche ihm Consequen^t absprechen.* Leipzig 1812.

derent, cur tandem illam adeo urgerent? Cur Iudaeis incredulis similes, miracula poscerent⁷¹⁾? Num res mundanas deum regere non existimandum est, nisi leges naturae interdum migraverit? Annon deus est, qui miracula non patret? Quis vero, eum immediate in mundum agere, unquam negavit? Id ipsum potius est, quod affirmamus. Contendimus enim, deum, si quidem objective spectetur, nunquam non immediate efficacem esse. Quomodo igitur eos, qui in ordinaria ejus providentia acquiescunt, omnem ei efficaciam denegare, demonstrari poterit? Imo si qui fuerint, qui atheismi accusari possint, criminis istius reos agendos censeo Supernaturalistas, quippe qui verbis deum ponant, re tollant.⁷²⁾. Ex eorum enim sententia, qua providentiam ordinariam parvi aut nihili faciunt, deus nonnisi semel aut ad summum bis terve operatus est, in creando scil. mundo et in religionis chr. doctrina hominibus tradenda. Per tempus vero quod eventus istos intercessit, otiosum mundi spectatorem egisse videtur. Quare hoc quidem concedi debet, Supernaturalistas, dum tam accurate distinguunt mediatam inter et immediatam dei efficaciam, perparum considerate loqui; suis nimirum rebus, fidei et religioni, cum velint consulere, eas in sumimum discrimen

71) Wegscheider l. l. § 49.

72) Köster l. l. p. 16. Gebhard l. l. p. 383 ss.
Wegscheider l. l. §. 49. n. 4.

vocari, non sentiunt⁷³⁾. Fides enim, quam deo nobis providenti habemus, non in eo posita est, quod illum semel aut bis humano generi consu-luisse credamus, sed in eo, quod persuasum nobis sit, providentiam divinam saluti nostrae omni tempore prospicere. Qui autem fidei, quam extraordinariae dei providentiae habent, ita insistunt, ut ea omnem religionem conti-neri velint, ii providentiam ordinariam sibi non sufficere, aut omnino nullam videri aper-te significant. Ipse vero dominus noster licet verissime dixerit: beatos praedico, qui, etsi non viderint oculis, fidem habeant; eam tam-en habere nolunt, nisi viderint miracula, aegrotos subito sanatos et mortuos in vitam redeuntes. In quo genere egregia est vox Augustini: miracula dei quotidiana miracu-lis, quae in libris s. narrantur, longe majora esse. Cui sententiae calculum adjecit quoque Chrysostomus: ὁ ὑψηλὸς καὶ φιλοσοφος, in-quiens, οὐδεν δεησεται σημειων.

73) Koppen l. l. p. 210. „Aber versucht nun der grübelnde Verstand, die Spuren der göttlichen Vor-sehung sich auseinander zu legen, und sie recht in der Nähe um Heerd, um Verzäunung des Gar-tens, um Steg und Weg des beschränkten zeitlichen Lebens zu sammeln; so erscheint das Grösste und Höchste des menschlichen Glaubens in unendlich ver-kleinernden Spiegel, und die historische Erzählung dessen, was jemand in diesem Spiegel gesehen, un-terliegt sogar dem Spotte des Begriffes, der genö-thigt ist, sich selber auszulachen“. Briefe üb. d. Rational. p. 60 ss. p. 365, 378 ss. p. 451. Wegscheider l. l. §. 44. n. b.

§. 18.

Quodsi vero discrimin, de quo agitur, a posteriori spectatum propterea ullius momenti esse volueris, quod ex vulgi opinione rebus, quae modo supernaturali effectae perlibentur, major quaedam reverentia habeatur, quam iis, quas causis naturalibus profectas existimant, respondendum tibi censeo: si justum rebus quibusdam pretium statuere velis, non plebeculae opinio, sed veritas respici debet. Ea vero, ut paulo ante vidimus, in eo locata est, quod res, quas deus mediate perfecerit, non minus pro diuinis habendae sunt, quam quas immediate ediderit ⁷⁴⁾). Ut autem homines, quo rudiores et incultiores sunt, eo magis ad miracula poscenda inclinant; ita quo plus in vera sapientia proficiunt, eo minoris illa facere solent. Tunc enim intelligunt, miraculorum et praceptorum, quae illis commendantur, non eum esse nexum, ut praceptorum veritas ex miraculis recte possit cognosci ⁷⁵⁾). Tunc in-

74) *Krit. Pred. Bibl. Bd. IV. Heft 1. p. 48—49.
Briefe üb. d. Ration. p. 23. 57. 434 ss.*

75) *Ammon Ausführl. Unterr. §. 22. p. 192. 199.
Wegscheider I. l. §. 49. Briefe üb. d. Rational. p. 223. „Wer aber einen Mann zum Beweise der Göttlichkeit seiner Lehre noch zumuthen kann,*

telligunt, deum, quomodo cunque operatus fuerit, pariter ipsis praesentem esse. Atque haec cum ita sint, discriminem, de cuius pretio statuendo disceptamus, et a posteriori consideratum indifferens videtur. — Neque tamen hoc recte praedicari de eo potest. Indifferens enim quod vocamus, ei nec boni nec mali aliquid inesse, significare volumus. Tantum vero abest, ut discrimini nostro boni aliquid insit, ut potius multi exstiterint, qui gravissima intelligentiae et virtuti humanae detrimenta id afferre, satis probabiliter docerent⁷⁶⁾. Poteritne scilicet iis, qui in rerum causis perscrutandis nunquam non ad deum immediate agentem provocare consueverint, probabilis quaedam rerum naturalium cognitio obtingere? Annon ad cogitandum adeo segniores reddantur necesse est, qui causarum interiliarum notitia supersedere se posse existiment? Deinde qui persuasum sibi habent, deum saluti hominum consulturum leges naturae interdum sustulisse: nonne iidem in spem induci possunt, fore, ut ipsorum

er solle ihm etwas vorher erzählen, weissagen, — gehört unter die Kriegsknechte, die dem Heiligen das Angesicht verdeckten, auf ihn losschlugen und sagten: Weissage mir einmal, wer war's, der dich schlug!

76) Ammon I. l. p. 196. Wegscheider I. l.
§. 49. Köster I. l. pp. 14, 19, 22.

quoque commoda simili modo a deo promoveantur, ut, quae studio et labore alioquin parari debeant, virgula, ut ajunt, divina ipsis suppeditentur? Qua quidem opinione fides, quae dei providentiae habetur, corrumpatur et in miraculorum desiderium convertatur, necesse est. Postremo haud pauci fuerunt, qui non solum J. Christo et apostolis, sed etiam sibi immediatum cum deo commercium vindicarent 77). Atque hi enthusiastae quomodo, discrimine mediatae et immediatae dei efficaciae salvo, erroris convinci possint, equidem non video. Itaque illo fovendo et mysticismus et stultitia ali videtur. Quae omnia qui accurate perpenderit, eum facilem omnino fore existimo in sententia nostra admittenda, qua efficaciae divinae distributionem, de qua in utramque partem adhuc disputatum est, tanquam indifferentem et adeo noxiam abrogandam esse censemus.

§. 19.

Scripturae s. effata denique si contemplari volupe est, ea quidem ita comparata sunt, ut simpliciori, quam nos tuemur, efficaciae

77) Wegscheider I. l. §. 6. n. d. *Briefe über den Rational.* p. 71. *Krit. Pred. Bibl.* 1822. *Bd. III. Hest 1.*

divinae notioni optime convenient. Quanquam enim negari non potest, deum in multis V. et N. Testamenti locis ipsum apparentem et immediate operantem describi, partim tamen, qui ejusmodi locis sensus subjectus sit, accuratius non definitum est, partim effata longe plurima occurrunt, quae unam modo dei efficaciam esse innuunt, ab eaque omnes rerum mutationes repetunt. Cf. Ps. 8. 19. 90. 104. 139. 145. Matth. 6, 24 — 34. 10, 28 — 31. Jo. 5, 17. Act. 14, 15 — 17. 17, 22 — 29, Rom. 11, 36. Plura hujus generis dicta commemoravit Wegscheider p. 262. Quid vero impedit, quo minus hunc simpliciorem doctrinae typum amplectamur, qui vel simplicitate sua alteri praestat, nec non saniori philosophiae probari debet? Quid impedit, quominus ad hanc generalem dei efficaciam religionis quoque christianaे originem referamus? 78) — Haec mihi fere in mentem venie-

78) Ammon Ausf. Unterr. §. 12. p. 93. Köppen l. c. p. 110. Briefe üb. d. Ration. pp. 104. 137 ss. 203. 295 ss. Reinhard Dogmatik. p. 223. „Die Schrift drückt sich freilich von der göttlichen Regierung so aus, als ob Gott stets und unanhörlich bei allem, was geschieht, unmittelbar mitwirke. Allein diese Ausdrücke sind zweideutig, und können gar wohl gebraucht werden, wenn auch Gott bei Veränderungen in der Welt gar nichts thut, sondern alles nach seinem von Ewigkeit hergemachten Plane geschieht, und sich allmählich entwickelt. Da nun die Philosophie bei den mei-

bant, quae dicenda putarem. Atque ego cum non is sim, qui in Apollinis tripode sedere mihi videar, nemini, qui idoneis argumentis sententiam meam confutare po-

sten Veränderungen in der Welt Ursachen entdeckt, aus denen sie verständlich sind, und diese Ursachen immer vollkommner einsehen lernt, je bekannter sie mit der Natur der Dinge wird; — so scheint die Meinung derer, welche annehmen, dass Gott ohne unmittelbare Eingriffe zuthun, bloss durch seinen von Ewigkeit her schon gemachten Plan alles regiere, vorgezogen werden zu müssen. Niemeyer populäre und pract. Theologie. ed 6. 1823. §. 59.

»So lange der Mensch mit dem Naturzusammenhange und seinen Gesetzen unbekannt ist, übersieht er sehr leicht die nächsten Ursachen der Naturerscheinungen und Weltveränderungen. Es geht ihm wie dem, der keine Vorstellung von dem inneren Mechanismus irgend eines Triebwerks hat, und es daher nothwendig findet, dass der Werkmeister jeden Augenblick unmittelbar eingreife, um es wirksam zu erhalten. Daher kann es nicht befremden, wenn in den früheren Zeiten, gewissmassen dem Alter der Unmündigkeit des menschlichen Verstandes, beinahe alles, was geschah, einer unmittelbaren Einwirkung zugeschrieben, und die bestehenden Ordnungen und Gesetze der Natur verkannt wurden; dagegen mit der zunehmenden Reife der Erkenntniß und einer tiefen Einsicht in die Naturkräfte, der Glaube an Wunder mehr in eine unablässige Bewunderung der Macht und Weisheit ihres Urhebers überging, da im Grunde die ganze Natur als ein Wunder vor unsern Augen bleibt. Auch in den aus dem höchsten Alterthum stammenden bibl. Schriften wird das natürliche und übernatürliche, das mittelbare

terit, pertinaciter resistam, imo cedam omnibus, qui humanitate ducti meliora me edoceant.

und unmittelbare der göttlichen Wirksamkeit gar nicht unterschieden, was auch für die praktische Frömmigkeit völlig überflüssig ist, welche in allem, was geschieht, stets auf Gott als die letzte Ursache zurückkommt. Es ist aber eben daher auch für diese keinesweges gefährlich, wenn der Begriff von Gottes Vorsehung und Weltregierung immer richtiger gefasst wird, und wenn der Mensch sich bei Betrachtung der Weltordnung mit den Mittelursachen einzelner Erscheinungen immer bekannter macht, und das Göttliche davon nicht bloss in dem, was geschieht, sondern auch in der Art und Weise, wie, und in den Mitteln, durch welche es geschieht, erkennt und verehrt.“

C o r r i g e n d a.

- Pag. 13. lin. 7. lege: exposita est.
— 40. — 24. — nostra.
— 59. — 13. — urgeas,
— 61. — 7. — obstat.

T H E S E S.

- I. Argumentorum, quibus dei existentiam probare solent, id, quod ex natura rerum sapientissime instructa ducitur, rudiorum etiam ingenio in primis videtur convenire.
 - II. E loco 2 Tim. 3, 16. inspirationis dogma probari non potest.
 - III. In loco Rom. 5, 12. mors non dicitur peccati Adamitici poena.
-

BT
130
H6

Hoepfner, Ernstus Fridericus
e
De discriminē mediatae et
immediatae Dei efficaciae
rectius intelligendo

PLEASE DO NOT REMOVE
SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

ITEM C
RANGE BAY SHLF POS 021 2
D 10 01 04 021 2
39 10

